

není ani kapitalistický ani socialistický, jistě se vyvine nová filosofie a metoda řízení. Úspěch kapitalismu byl jeho zkázou, ale co bude následovat? Dříve vycházely tvořivé a fidiční impulsy od chudiny, ale jaké vlivy na ně má neplánovaná revoluce?

Dekadence chudiny

Dekadence chudiny také prodělala změnu. Harrington, vycházející z názorů Marce-la Prousta na sociální funkci dělnické třídy, tvrdí, že chudina na Západě byla donedávna „nejdynamičtější, tvořivou a morální silou směřující k sociální spravedlnosti v její kultuře“. Zdá se ale, že se její kdysi tvrdý zápas s bohatými skončil kompromisem, poněvadž proletariát vcelku spíše splynul s širší sociální strukturou, než se od ní odtrhl. Marx si všiml, že když se dělníci vzbouřili proti nelidskosti, jejich hodnoty byly hodnotami lidskosti samé. V Evropě například odbory a socialistické strany hájily demokratickou svobodu a všeobecné hlasovací právo; ale zatímco vítězily v mnohých takových potyčkách, ve skutečnosti zřejmě přijaly smíšenou ekonomii a stát blahobytu jako máhradu za „parlament člověka“. Harrington dále rozvádí své důvody takto: „Dělnická třída a socialistické hnutí byly ve svém denním boji úspěšné tak, že dokázaly něco, co by kapitalisté nikdy nebyli mohli provést. Probudily v masách zájem o kapitál a z toho vyplývající loajalitu ke kapitálu. Revoluce byla potlačena nikoli násilím pána, ale úsilím bývalých otroků“ (str. 117).

Při pohledu nazpět pokládá za symbolické datum pro tuto změnu srpen 1914, kdy hnutí chudých se spojilo s příslušnými národnými armádami a projevil patriotismus hlubší než třídní uvědomění. Když Lenin četl číslo německých sociálně demokratických novin, které oznamovalo, že strana bude podporovat císařovu válku, zprvu to pokládá za výmysl generálního štábu k oklamání revolucionářských dělníků.

V padesátých letech byla tato teze o ztrátě tvořivé síly chudých všeobecně uznávána. Gunner Myrdal ve své knize *International Economy* trval na tom, že dělníci představují jen skupinu nátlaku. Místo toho se objevil „mezinárodní třídní boj“, v němž vyvinuté země i s jejich dělníky se staly kolektivními boháči a rozvojové země i s jejich vládci kolektivní chudinou. To je vskutku dalším uznáním skutečnosti, že se osa napětí přesouvá z konfliktu mezi Východem a Západem na zápas mezi Severem a Jihem.

Druhou stranou mince dekadence chudých, jak praví Harrington, je neschopnost chudých mas demokraticky vládnout sobě samým. Zmiňuje se o studii R. Michela *Political Parties*, pojednávající o německé sociální demokracii těsně před první světovou válkou. Postřehl, že vlastnosti a city, které vyvstaly ve dnech vášnivých, spontánních povstání — totiž solidarita, loajalita, soudružství — se zinstitutionalizovaly a zbyrokratizovaly. Strana se z původního hnutí změnila v cíl v sobě a „utlačování zůstali

předmětem historie, nejnižší figurou ve hře, spíše než novou osvobozující silou“.

Zkrátka, protože dekadence chudých otupila své dřívější ostří a dekadence kapitalismu se změnila v korporáční kolektivismus, skončila pojetí socialismu i kapitalismu z 19. století jako „utopie“.

Ve Francii a Americe vznikla proklama-ce o „konci ideologie“. Tito noví proroci — např. Daniel Bell a C. A. R. Crosland — tvrdí, že tradiční formulace jsou anachronismem, nyní je skutečné problémy mají co dělat s kvalitou života, s volným časem, s masovými komunikacemi, s kybernetikou, s biologickými objevy atd. Ale Harrington se ptá, odkud přijdou tvořivé síly sociální spravedlnosti, když nebude humanizujícího hlasu chudých? Možná, že tváří v tvář „druhé industriální revoluci“ (jak někteří autoři nazvali důsledky radikálně nových technologických metod) se vytvoří nový druh vnitřní opozice. Je možné, že pokřik lidí hlásajících konec všech ideologií je produktem „indiánského léta“ přechodu mezi první a druhou industriální revolucí. „Proles“ Orwellova 1984 mohou být jak vzdělaní, tak nekvalifikovaní lidé, kteří nejsou v zkybernetizovaném světě na svém místě. Snad vytvoří novou „podtřidu“ nebo „nerevoluční proletariát“, abychom použili výrazů Gunara Myrdala. Bez vytvoření tvořivé protisíly považuje Harrington za možnou takovou situaci, v níž existuje „revoluční situace bez revolucionářů, společnost naléhavě vyžadující pohyb, ale bez působení Archimedovy páky v životě lidí“ (str. 141).

Krise náboženství

„Když bůh zemřel, člověk, který jej měl nahradit, se znechtivil sám sobě. Z toho vznikla krize víry a nevíry, která způsobila duchovní prázdnotu 20. století“ (str. 145). Člověk se začal bát své vlastní moci.

Ve vakuu této krize je nebezpečí, že se může zrodit umělé zkonstruovaná, fatická pseudovíra. „Abychom se tomu vyhnuli, je třeba navrhnout nanejvýš podivuhodnou konvergenci: sjednocenou frontu ateismu a náboženství“ (str. 174). Harrington zde míní takové náboženství, v němž člověk není negován, ale povznášen. Je třeba, aby z obou byl vytvořen nový humanismus. Otázkou není, které z obou nabude moci nad druhým, ale zda společně mohou dát člověku nové vědomí jeho vlastní odpovědnosti za budoucí vývoj světa. Z rozkladu starého světa má člověk možnost vytvořit nový svět, uvědomí-li si skutečnou dynamiku tohoto světa.

Masy

Moderní člověk, duševně nepřipravený na úplně nové prostředí vytvořené revoluční technologií, zůstane „masovou“ bytostí, dokud si neuvedomí, co se děje kolem něho. Musíme nyní obrátit pozornost k některým jeho možnostem a k napětím, jimž čelí.

Zkybernetizovaná společnost

Je tomu již dávno, co Aristoteles viděl možnost jakési zkybernetizované společnosti.

Existuje jen jediná podmínka, za níž si můžeme představit manažery nepotřebující podřízených a pány nepotřebující otroky. Touto podmínkou by bylo, kdyby každý (neživý) nástroj mohl konat svou práci na daný rozkaz anebo díky včasnému postřehu své inteligence, například kdyby tkalcovský článek tkal sám od sebe a plektrum samo hrálo na harfě (Aristoteles, Politika, 1253b; str. 241).

Aristotelovo proroctví se pravděpodobně splní s rozvojem kybernetiky, tj. kombinace automatizovaných systémů s kontrolními systémy kybernetických počítačů. „Následkem toho se odstranění práce — jak to definoval člověk na Západě — stalo technicky možné“ (str. 243). Člověk může být osvobozen od nutnosti „pracovat v potu tváře“, ale tato svoboda se může stát zdrojem nové spirituální krize. Freud vyslovoval přesvědčení, že bez práce a s ní spojeného přinucení by se společnost rozpadla.

Harrington podává několik konkrétních příkladů dimenzí těchto změn: „V r. 1964 mohlo deset dělníků vyrobit tolik bloků pro automobilové motory, jako čtyři sta dělníků v roce 1954; dva dělníci mohli sestavit tisíc radiopřijímačů za den, tj. udělat práci, která před několika málo lety vyžadovala dvou set dělníků; čtrnáct operátorů obsluhovalo stroje na foukání skla, které vyráběly 90 procent všech žárovek ve Spojených státech amerických“ (str. 246).

Zkrátka, kybernetika umožňuje rozšířit produkci a zredukovat pracovní síly. Nezaměstnanost je zajiště spíše americkým problémem, a pravděpodobně ani nebude tak důležitým faktorem vzhledem k celkovému vlivu kybernetizace. Podvýbor Senátu Spojených států pro otázky zaměstnání a pracovních sil se ve své zprávě z roku 1964 zabývá některými praktickými důsledky této „revoluce pracovních sil“, jak byla nazvána. Za prvé, produktivita na jednoho dělníka za jednu hodinu se rychle zvyšuje; za druhé, došlo k důležitému přesunu v kvalitě potřeby pracovních sil směrem od nekvalifikovaných k vyškoleným; za třetí, jde o chronicky vysokou úroveň nezaměstnanosti. Tyto změny lze vidět například v americkém zemědělství a průmyslu. Harrington kromě toho shrnul důsledky těchto změn vyplývajících ze zprávy podvýboru Senátu.

V této zprávě se předně uznává, že veřejný sektor, v němž musí být poskytovány sociální osobní služby, dostává nový význam. Za druhé se zdůrazňuje vzdělání a poznatek, že pravděpodobně už není možno vyškolit mladého člověka jen pro zručnost v určitém směru, kterou by uplatňoval po celý život, nýbrž že je nutno mu dát všeobecné vzdělání, aby svou zručnost mohl přeskolit několikrát, v soulase s požadavky technologie. Za třetí se postuluje zkrácení doby, v níž je člověk schopen práce, pozdějším zařazením mezi pracující po prodlouženém vzdělání a dřívejším odchodem na odpočinek. Všechny tyto představy zahrnují aplikaci nových sociálních zásad: důležitost ekonomického sektoru veřejných slu-

žeb, uznání skutečnosti, že návštěva školy je ekonomicky produktivní funkcí, uvědomění, že se stává sociální nutností, aby ani mladí, ani starí lidé nepracovali (str. 252).

V minulosti symbolizovala práce boj člověka o přežití. Velká většina lidí neměla možnost si vybrat ten druh práce, o který by měla největší zájem. Ale nadbytek by to mohl úplně změnit. Kdyby stroje mohly převzít rutinní a vždy znovu opakované práce, pak jednou může být člověk uvolněn pro činnost podle své vlastní volby. Utopické možnosti by se na druhé straně mohly zvrhnout v chaotickou situaci, kdyby byl odstraněn vliv nutné práce přinášející vystřízlivění. Sigmund Freud uvažuje o tomto paradoxu ve svých pracích *The Future of an Illusion a Civilization and Its Discontents*.

Ve své knize *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* předvídal Karel Marx v padesátých letech minulého století dnešní technologickou revoluci, v níž rychle se vyvíjející technologie zničí samu základnu kapitalistického systému. Napsal: „S rozvojem velkého průmyslu záleží vytvoření skutečného bohatství stále méně na pracovní době a na kvalitě vynaložené práce, a stále více na síle strojů (Agentien) uvedených v pohyb v pracovní době“ (str. 266)... „Zdá se, že liská práce se už výhradně neuplatňuje ve výrobním procesu. Dělník ve vztahu k produkci spíše představuje dozorce a usměrňovatele (Wächter und Regulator). Spíše dohlíží na výrobní proces, než aby byl jeho hlavní hybnou silou“ (str. 267).

Volný čas hraje v této rozvíjející se společnosti nadbytku novou a pozitivnější roli. Jak ale se bude měřit jeho ekonomická cena? Člověk už nevytrábí v potu tváře, ale „bdí nad výrobním procesem“. Zde se vracíme k paradoxu naší krize — změny by nás mohly zničit, nebudeme-li reagovat na technologickou revoluci a nezorganizujeme-li svou společnost na novém základě. Marx doufal, že rozporný kapitalistický systém budou odstraněny vznikem mocného proletariátu. Co se však stane, bude-li tato třída zlikvidována ještě dříve? Tato možnost zde je.

Stojíme pak před nesčetnými problémy. Bude odstraněna nutnost otroctví a podřízenosti, nebo bude zřízeno „diktátorství programátorů“? Povede volnost vzniklá z nadbytku k nové lidské tvořivosti, anebo odhalí vrozenou destruktivnost tím, že zbaví člověka nutnosti pracovat? Odpovědi na tyto a mnohé jiné otázky vyžadují, aby se na ně reagovalo.

Naděje

Harrington apokalypticky volá: „Buď si západní člověk zvolí novou společnost, anebo si nová společnost zvolí jeho a zničí ho“ (str. 273). „Náhodná revoluce“ se již stala mocným plánovacím činitelem. Nebude-li uvědomělého a demokratického plánu, moderní technologie bude sledovat svůj vlastní podvědomý plán. Jedině hlubokým ekonomickým a sociálním prohloubením demo-

kracie můžeme změnit morový dech v příslib. Toto prohloubení demokracie nazývá Harrington „socialismem“. Chorobný strach Ameriky před socialismem kotví v její obavě, že „celostátní ekonomické plánování povede k totalitářství a že vytvoří tupou, na nic nereagující a mocnou byrokracii“. K těmto důsledkům nemusí nutně dojít. Byrokracie a celostátní ekonomické plánování jsou charakteristickým a nevyhnutelným rysem moderní doby. Nejedná se o to, zda se rozvinou či nerozvinou, ale o to, jak se mohou stát co nejdemokratičtějšími.

Drívější socialismus pokládal znárodnění za jedinou cestu, jak zničit politickou a sociální moc vyplývající z koncentrovaného soukromého vlastnictví. Pro dnešek je tato odpověď příliš jednoduchá. Částečná nacionalizace kombinovaná s fiskální a peněžní politikou, kooperativní sektor a daně by mohly zajistit nejlepší prostředky k dosažení demokracie ekonomické a sociální moci. Stává se docela jasným, že ekonomický vývoj zůstavený jedině soukromým motivům nebude mít dostatečně silné sociální svědomí. Lange-Lernerova teze dokazuje, že plánovaná ekonomie by mohla používat spotřebitelského trhu a cenového systému jako nejlepšího způsobu k určování vkusu veřejnosti.

Harrington nemá jistotu o tom, jakým způsobem lze uskutečnit sen o tvorbě a blahobytné společnosti, ani o tom, který úsek populace by mohl nahradit mizející inhereční vnitřní opozici na Západě, symbolizovanou dělníkem a černochem, která bojovala za spravedlnost a rovnost: snad bezmocná podtřída nebo dezorientovaná střední třída? Zdá se, že Harringtonova nejbezprostřednější naděje pro Ameriku spočívá v liberálním křídle demokratické strany.

Zkrátka: člověk má v dosahu možnost eliminovat ponižující a nelidské funkce, k nimž byl nucen ekonomii nedostatku. Toto osvobození od ekonomické nutnosti by vpravdě mohlo být počátkem člověka. A nyní je třeba, aby politická a sociální imaginace člověka vynikla nad jeho talent pro technologický vývoj. Byl schopen ovládnout přírodu — bude schopen ovládnout sám sebe?

Člověk si musí uvědomit, že kybernetizace, tj. důsledek kombinace kybernetiky a automatizace, může buď vytvořit tenkou vrstvu elity a ohromnou odcizenou masu, anebo umožnit většině lidí široce uplatňovat svou volbu demokratickou cestou, aniž by se uchýlovali k byrokratické kastě. Slepý fatalismus a rezignace nejsou odpovědí v této etapě krize a úpadku jak kapitalistické, tak socialistické teorie; problémem je, „zda společnost může změnit racionalitu svého výrobního systému v racionalitu lidskou“ (str. 172).

Harrington je věrný této tezi proto, že nám nepředkládá plán nové revoluce; jde mu mnohem více o to, abychom pochopili

tu revoluci, kterou již prožíváme, tj. vědeckotechnickou revoluci. Jeho kniha slouží svému účelu, povede-li k prohloubení naší znalosti o měnícím se světě a přispěje-li k novému sociálnímu uvědomění. Nepotřebujeme konzervatismus pro novou revoluci, ale musíme tvořivěji a svědomitěji řídit tu revoluci, v níž nyní žijeme. Pouhá hesla nemohou vystihnout komplexnost této revoluce. Snad spočívá naše naděje v pečlivějším empirickém studiu člověka a jeho potřeb ve spojení s moderními institucemi. Zní to paradoxně, ale z rozkladu starých socialistických a kapitalistických tradic, z krizí víry, nevíry a pochybnosti svítá nová naděje.

Jakmile si Západ uvědomí, že žije ve století náhod, že je vědeckotechnická revoluce, bude stát na pokraji svého naplnění a mohl by se — lidsky a demokraticky — znovu stát nadějí celého světa.

Charles Savage
(Přeložil V. Jindra)

Ke sborníku Sociální struktura socialistické společnosti

Již vícekrát byl vysloven požadavek seriózního vědeckého poznání naší soudobé společnosti. Nezbytnost hluboké analýzy její dnešní struktury a procesů v ní probíhajících vyplývá nejen z praktických potřeb fungování socialistického systému a jeho řídicích institucí, ale i z potřeb rozvoje společenských věd, konkrétně sociologie. Realizace soustavného sociologického zkoumání sociální struktury je u nás tím naléhavější, že v relativně dlouhém období minulých let, v nichž se uskutečňovala socialistická přeměna naší společnosti, bylo v důsledku známých dogmaticko-sektářských deformací v teorii i praxi socialismu sociologické zkoumání společenských jevů a procesů zastaveno.

Z naznačených důvodů je proto nutno uvést vydání sborníku *Sociální struktura socialistické společnosti*.¹ Sborník tvoří souhrn upravených referátů, které byly předneseny na konferenci o sociální struktuře socialistického Československa, která se konala v červnu 1964 v Hrazanech. Byla to fakticky první konference se sociologickou tematikou, která se u nás konala v době po obnovení práce v tomto vědním oboru. Tím je ovlivněn přirozeně i charakter jednotlivých příspěvků i celého sborníku. Sborník ukazuje stav naší sociologie a jejích úsekových disciplín v období let 1964–65, kdy jeho stati byly zpracovávány. Ukazuje však také — a to pokládáme za závažnější — celkovou koncepci další práce při výzkumu sociální struktury naší společnosti. Právem poznamenává Pavel Machonin v poznámce k předmluvě (str. 14), že „za tři čtvrti roku rychlého rozvoje společnosti i sociologie se mnohé změnilo; leccos v této knize by se dalo dnes napsat lépe a přesněji.

¹ *Sociální struktura socialistické společnosti*, kolektiv autorů za vedení Pavla Machonina, Svoboda, Praha 1966, stran 585.

Základní směr úvah však nejen nebyl opuštěn, ale dále se rozvíjí.² Oprávněnost těchto slov byla mj. potvrzena též na I. konferenci československých sociologů, konané v listopadu 1966 ve Špindlerově Mlýně³. Koncepce přístupu ke zkoumání struktury naší společnosti — jak se jeví v posuzovaném sborníku — začíná v současné době u nás převažovat nad koncepcemi jinými. Jde o koncepci, která se pokouší o marxistickou interpretaci dynamicky chápané sociální struktury. I z tohoto hlediska je sborník dodnes cenným příspěvkem k rozvoji sociologie v Československu.

Pro zmíněnou koncepci jsou příznačné zejména obě stati Pavla Machonina *K obecnému vymezení pojmu „sociální struktura“* (str. 15–43) a *K celkové charakteristice sociální struktury socialistické společnosti* (108–151). Autor zde vykládá své pojetí sociální struktury socialistické společnosti, které ovšem dále rozpracovává. Proto pokládáme za opodstatněné uvést zde jeho pozdější vymezení: „Sociální strukturou rozumíme relativně stabilní síť (systém) a) podstatných funkcionálních vzájemných vztahů společnosti (popř. velké společenské skupiny) jako celku a společenských skupin a jednotlivců (jakožto společenských jednotek), tvořících prvky této společnosti, b) podstatných funkcionálních vztahů mezi společenskými skupinami navzájem a mezi společenskými skupinami a jednotlivci (jakožto společenskými jednotkami), charakteristický pro danou společnost (společenskou skupinu) v daném historickém úseku jejího vývoje.“⁴

V této souvislosti připomínáme, že v současné době existují u nás též jiná, poněkud odchylná pojetí sociální struktury, z nichž upozorňujeme na koncepcí Zdeňka Strmisky a J. L. Fischera. To ovšem není na závadu, ale k prospěchu věci. Je kladem práce autorského kolektivu, že zařadil do sborníku i informativní studii Zdeňka Strmisky *K některým koncepcím sociální struktury v současné nemarxistické sociologii* (str. 44–78), v níž se autor zabývá nejvýznamnějšími koncepcemi společenské struktury, jmenovitě koncepcemi C. Lévi-Strausse, G. Gurvitsche, T. Parsonse, R. K. Mertona, které konfrontuje s konfliktovým modelem společnosti v díle R. Dahrendorfa. Jde o výstižný přehled koncepcí, z nichž základní jsou šířeji rozepisovány v práci J. Klofáče a V. Tlustého *Soudobá sociologie I*.

V této souvislosti musíme vyslovit politování, že do sborníku nebyl zařazen alespoň stručný nástin vývoje strukturalistického pojmání společnosti a společenských jevů v naší sociologii, případně v jiných humanitních vědách (psychologii, estetice) a ve filosofii. Byl by tím doplněn přehled pojetí

sociální struktury v současné světové sociologické a kulturně antropologické literatuře. Současně by to byl doklad toho, že strukturalní pojetí společenských jevů není pro naši soudobou sociologii jen „zvenčí“ přeneseným směrem, ale přístupem, který odpovídá progresivním tradicím naší vědy a filosofie.

Ponecháme-li stranou naši biologii, v níž se strukturalismus začal uplatňovat již ve druhé polovině dvacátých let (Bělehrádek), pak si zaslouží z hlediska tradice strukturalistického pojetí v humanitních vědách zmínku zvláště naše psychologie. V ní se uplatnilo pojmání lidské psychiky jako specifické struktury již koncem dvacátých let (M. Rostohár, 1928, F. Kratina, 1930). Přitom, což je zvláště příznačné, chápali oba pojem struktury dynamicky, na rozdíl od statického pojmu „tvar“. Rovněž dynamicky a doslova dialekticky pojímá strukturu J. Mukařovský, čelný představitel Pražského lingvistického kroužku, který uveřejnil svou základní studii⁵ v sociologickém časopise Sociální problémy.

Počátkem třicátých let bylo vypracováno dynamické pojetí strukturalismu ve dvou variantách i našimi filosofy. V roce 1931 vyšla práce J. L. Fischera *Základy poznání*, v níž autor připomíná nejvýznamnější práce neorealistických filosofů a vypracovává noetické základy své skladebné filosofie. O rok později byla uveřejněna práce Josefa Tvrdého *Nová filosofie*, v níž se autor přiklání ke *kvalitativnímu strukturalismu* emergentní filosofie, jejíž některá hlediska antipoval ve svých dřívějších pracích (např. ve *Filosofii náboženství* z r. 1921). J. L. Fischer poté ve své práci *Krise demokracie* (1933) vysvětlil svou *strukturálně funkcionální koncepcí společenského dění*. Z odlišných gnoseologických základů vychází funkcionální pojetí společnosti u našeho předního sociologa I. A. Bláhy,⁶ který je nejsystematičtěji vysvětlil ve svém stěžejním díle *Sociologie inteligence* (1937).

Vycházíme-li z pojetí sociální struktury společnosti jako z funkcionálně spjaté soustavy vztahů dané globální společností, sociálních skupin a jednotlivců, pak je zřejmé, že ústřední místo v ní zaujímají sociální skupiny příslušné historicky konkrétní globální společnosti. Jejich typologii je věnována stať Zdeňka Strmisky a Milana Petruska *Společenské skupiny* (str. 79–107). Autoři užívají pojmu „skupina“ v nejširším slova smyslu. Přibližně v rozsahu, v jakém jej používal Small. Pod pojem společenskou skupinu řadí i taková *sociální seskupení lidí*, jako jsou publikum, dav atd., současně však i útvary, které jindy bývají řazeny pod pojem „globální společnosti“ (např. národy). Je to pojetí, které se zásadně liší nejen od pojetí užívaného v naší sociologii (Bláha, Cha-

² Viz Jan Macků: *První konference československých sociologů*, Věda a život, 1967, č. 1.

³ Pavel Machonin–Bohumil Jungman: *Sociální diferenciací socialistické společnosti a diferenciací v charakteru práce*, Sociologický časopis, 1965, č. 6, str. 660.

⁴ Jan Mukařovský: *Estetická funkce a estetická norma jako sociální fakty*, separát 1935. Týž: *Dia-*

lektické rozpory v umění, separát 1935. Základy jeho strukturalistické koncepce jsou patrné již z jeho studie *Máchův Máj* z roku 1928.

⁵ Jan Macků: *Poznámky k strukturalistickému determinismu u díla I. A. Bláhy*, SPFF v Brně, B 12, 1966. Týž: *Brněnská sociologická škola a její místo v dějinách naší sociologie*; v: *Brněnská sociologická škola*, Brno 1967.